

M. BALARD, *Gênes et l'Outre-Mer, II, Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò, 1360*, Moutón éditeur, Paris — La Haye — New York. École des Hautes Études en Science Sociales, Paris, 1980, 212 p.

Încă din anul 1971 cînd Geo Pistarino publica o serie de acte încheiate la Chilia de către notarul Antonio di Ponzò (*Notai genovesi in Oltremare. Alti rogati a Chilia de Antonio di Ponzò (1360—1361)*) (Genova, 1971), serie care începea cu un act instrumentat în ziua de 27 nov. 1360, se ştia că notarul în cauză a operat în amintitul oraş şi alte documente anterioare celui din 27 nov. 1360.

I-a fost dat lui Michel Balard, unul dintre cei mai buni cunosători a istoriei comerţului italiot din bazinul Mării Negre, să descopere dosarul cu actele încheiate de Antonio di Ponzò înainte de 27 nov. 1360. Dosarul se compune din cambii, acte de vânzare-cumpărare, de transport maritim, de împrumut etc. întocmite între 11 aug. şi 30 oct. 1360.

Michel Balard, ocupîndu-se de acest dosar, găseşte nimerit să schiţeze drumul lui Antonio di Ponzò de la Genova la Chilia. În consecinţă, aflăm că notarul a părăsit Genova la începutul lui aprilie 1360 şi că la 16 aprilie se găsea la Napoli unde, în aceeaşi zi, redactează două acte. La 11 iunie 1360 el se afla deja la Pera, unde întocmeşte acte vreme de 7 zile. Nu se ştie exact cînd a sosit la Chilia dar la 11 aug. 1360 el instrumentează, în amintitul oraş, primul act.

Din dosar lipseşte folia XXXV, care trebuia să conţină actele din 21 şi 22 sept. 1360. Lipsesc, de asemenea, toate foliile de la nr. XXXVIII la nr. LVIII, lacună care corespunde perioadei cuprinse între 23 sept. şi 15 oct. 1360. După aprecierea lui M. Balard dosarul ar mai fi trebuit să conţină încă 50 de acte (p. 12).

În introducerea care însoţeşte publicarea documentelor cercetătorul francez dă toate lămuririle posibile privitoare la scriitura lui Antonio di Ponzò, particularităţile redacţionale, erorile şi diferenţele de grafic, imperfecţiunile limbii latine folosite.

În subcapitolul I al Introducerii, D-sa se opreşte asupra activităţii zilnice a notarului. Drept urmare, aflăm că cele 112 acte întocmite la Chilia au fost instrumentate în treizeci şi şase de zile, ceea ce înseamnă că Antonio di Ponzò opera cîte 3—4 acte pe zi. Savantul francez ne atrage luarea aminte că în zilele de 15 august şi 8 septembrie n-a încheiat nici un act. În schimb, o face în duminicile de 18 şi 25 octombrie.

Michel Balard socoate că erorile din acte se datorează competenţei limitate a notarului (şi neatenţiei, am adăuga noi) şi nicidecum zelului său în muncă (p. 16). Se precizează apoi că Antonio di Ponzò a redactat acte la Chilia în 17 locuri, dar cele mai multe sînt întocmite în clădirile celor 4 bănci existente în oraş şi, în primul rînd, în localul băncii lui Lorenzo Bustarino.

Savantul francez constată că Antonio di Ponzò nu-i singurul notar la Chilia. În acea vreme mai existau acolo cel puţin încă 4 asemenea funcţionari.

După ce îşi expune „principiile de editare” Michel Balard se opreşte asupra importanţei acestor acte pentru „istoria regiunilor pontice din Evul Mediu”.

Întrucît în unul din ele este semnalat un post de vamă tătărăsc la Chilia, cercetătorul francez ajunge la încheierea că acest oraş era atunci, în 1360, controlat de Hoarda de Aur. Această concluzie este impusă — după opinia noastră — şi de aprecierea generală a izvoarelor literare privitoare la regiunea Dunării de Jos.

Michel Balard subliniază apoi importanţa exportului de grîu de la Chilia la Constantinopol, fapt învederat de mai multe acte.

Vasele folosite erau cele de tipul *lignum de orlo*, modeste, ca o capacitate de „100 tone metrice”.

Graţie actelor de la Chilia aflăm că bizantinii din decada a VII-a a secolului al XIV-lea mai beneficiau încă de o flotă comercială. În sfîrşit, precizează Michel Balard, actele de la Chilia au o mare importanţă pentru istoria românilor, pe de o parte, şi a bizantinilor, pe de altă parte.

Dintre toate documentele dosarului lui Antonio di Ponzò o atenţie deosebită merită cel publicat sub nr. 22. În acest act, încheiat în ziua de 25 aug. 1360, este vorba despre un anume Costa Aga, fiul lui Corso, locuitor al Chiliei care recunoaşte că a primit de la Angelo de Azano, din Pera, doi *sommi*, datorie pe care se angajează să o plătească plîná la Paştele anului următor. Printre cei trei martori care asistă la încheierea actului se numără şi un anume Oddoardo Framba, menţionat ca interpret *inter dictes contrahentes de lingua latina in romecha et de romecha in latina*. Pentru Michel Balard, care s-a

oprit asupra acestui document și într-un articol special redactat (*Un document génois sur la langue roumaine en 1360*, în RESEE, 18, 1980, 2, p. 233—238) este limpede că *lingua romecha* nu semnifică altceva decât limba română. Prin *lingua romecha*, susține savantul francez, nu trebuie să înțelegem limba romeică (greaca-bizantină) deoarece slntem în vremurile cind pentru greaca bizantină în documente se folosește, invariabil, expresia de *lingua grecorum*. Argumentul hotărîtor, susține Michel Balard, că *lingua romecha* nu-i limba grecilor îl găsim chiar în actele instrumentate de Antonio di Ponzò. Într-adevăr, în citeva din ele este vorba de un tilmaci și anume Giovanni Calde, care lucrează *interpretante hanc veridicionem et confessionem de lingua latina in gregescha et de gregescha in latina* (*Un document génois*... p. 235).

Cercetătorul francez nu se îndoiește că „entre un latin de Caffa et un grec de Constantinople, le truchement ne peut avoir lieu que du grec en latin et réciproquement. À quelques actes distance le notaire ne peut désigner la meme langue par deux mots differents, romecha et gregescha” (p. 235).

Din punctul de vedere al lui Michel Balard, *romecha* ar fi putut deriva, într-o latină mai puțin corectă, din cuvîntul *românească*, „mot significant la langue roumaine” (p. 236); în continuare, autorul este inclinat să creadă că în cazul lui *gregescha* avem de-a face cu o contaminare de la cuvîntul *grecească* din limba română.

La p. 16—17 a Introducerii M. Balard scrie următoarele: „l'eschatocole comporte, bien entendu, la date topique. Celle-ci, indique dans les premières actes danubiens sur la forme Chili Licostomo, pourrait prêter à une confusion sur laquelle nous nous sommes expliqué; en aucun cas, comme l'avait noté déjà O. Ilescu, Kilia ne saurait être confondu avec Licostomo”. Ideea de mai sus a fost susținută de autorul francez și în articolul *Notes sur les ports du Bas Danube au XIVe siècle*, publicat în Süd-öst Forschungen, 38, 1979, p. 4 (extras). În privința aceasta, punctul nostru de vedere se deosebește de cel al savantului francez.

Mențiunea că primele acte au fost instrumentate la *Chili Licostomo* ne îndreptățește, mai de grabă, să admitem valabilitatea informației din actul Patriarhiei constantinopolitane din anii 1318—1323 (Miklosich-Müller, *Acta Patriarchatus*, I, 1866, p. 95, nr. 52, 2) din care rezultă că Chilia este totuna cu Licostomo. M. Balard, adept al tezei că una-i Chilia și alta-i Licostomo, susține că Antonio di Ponzò a atașat numelui Chilia pe cel de Licostomo spre a deosebi Chilia dunăreană de Chilia bithinică. Ne grăbim să adăugăm că notarul nostru n-avea de ce să recurgă la asemenea

artificiu toponimic; el nu a instrumentat acte în Chilia bithinică ca astfel să se vadă nevoit a face o deosebire între cele două localități. Mai mult, dacă, totuși, Antonio di Ponzò ar fi fost obligat să individualizeze Chilia dunăreană el nu i-ar fi adăugat în nici un chlp apelativul Licostomo în măsura în care acesta ar fi totuna cu numele unei localități de la gurile Dunării, alta decât Chilia. Procedînd așa, însuși notarul genevez ar fi deschis calea unor confuzii geografice care nu-și găsesc nici locul și nici rațiunea în acte comerciale și financiare.

Pentru teza că Chilia este totuna cu Licostomo pledează două fapte marcate chiar de către Antonio di Ponzò. În Actele publicate sub nr. 47 și 53 se vorbește despre o vînzare de grîne care a avut loc la *Licostomo* (*habuisse et recepisse in Licostomo illa modia... frumentii proprio grano...*); ambele acte, însă, au fost încheiate la Chilia: de notat că în primul act încheiat la 10 sept. 1360, *circa vesperas* (adică pe orele 18) se precizează că Nicolaus de Campis a predat la Licostomo (desigur în aceeași zi), lui Raffael de Gabernia 200 muid-uri de grîu. În actul imediat precedent (nr. 46), încheiat de asemenea la Chilia tot la 10 sept. 1360 și tot *circa vespera*, același Nicolaus de Campis figurează, de data aceasta, ca martor. Și cum este greu de acceptat ca una și aceeași persoană să fie în aceeași zi în două locuri diferite¹, rămîne să admitem că Licostomo este totuna cu Chilia.

Un alt argument pentru teza noastră îl găsim în împrejurarea că printre orașele menționate ca locuri în care actul (încheiat la Chilia) este valabil, dacă figurează Licostomo (vezi actele nr. 8, 12, 15, 16, 18 etc.) nu figurează Chilia și, invers, dacă figurează Chilia (vezi actele nr. 15, 22, 56, 71 din volumul lui Balard și actele cu nr. 80 din volumul editat de Geo Pistarino), nu figurează Licostomo. De menționat că în seria acestor localități aproape totdeauna este marcată și localitatea în care s-a încheiat actul. Faptul e dovedit de documentele instrumentate de Antonio di Ponzò la Napoli, Pera și Chilia. Iată, așadar, motivele mai importante care ne fac să admitem că Chilia se numea și Licostomo.

Dar cum se explică faptul că mențiunea Chilia Licostomo apare numai în primele acte? Noi credem că atunci cînd notarul a venit la gurile Dunării orașul Chilia se mai numea și Licostomo. Într-o atare situație Antonio di Ponzò a marcat în actele întocmite de el ambele denumiri ale localității. De la un moment dat, însă, el renunță la una din denumiri și anume la Licostomo, folosindu-se

¹ Din analiza documentelor de la Chilia reiese că ele erau încheiate în aceeași zi în care se consemna obiectul la care se referă.

numai de cea de Chilia. Totuși neglijența îl determină ca în două situații (actele nr. 47 și 53) privilegiate la oraș, Antonio di Ponzò să se folosească de numele de Licostomo în loc de cel de Chilia.

Același notar, venind la gurile fluviului, se pare că preferă — într-o primă perioadă — numele de Licostomo în loc de cel de Chilia, atunci când este vorba de ceea ce numim astăzi „brațul Chilia”. Cu toate acestea nu puține sînt actele — de la începutul activității lui la gurile Dunării — în care aceeași neglijență îl determină pe notar să se folosească pentru brațul Licostomo de numele Chilia (de exemplu actele nr. 15, 26, 27, 29, 30, 31). Fiește, de la un moment dat în actele lui Antonio di Ponzò se va generaliza numele de Chilia și pentru brațul respectiv al Dunării, fără ca aceasta să însemne că, din când în când, el nu se va mai folosi și de numele Licostomo. Ba, mai mult încă, într-un act datînd din 1361 (actul 74 din volumul editat de Geo Pistarino) Antonio di Ponzò va cancela numele brațului Chili și-l va înlocui cu cel de Licostomo.

Evident, explicația pusă pe seama neglijenței nu poate fi acceptată decât dacă se dovedește că ea se manifestă și în alte părți ale actelor încheiate de notarul genevez. Și, într-adevăr, asemenea neglijențe există. Cele mai importante au fost deja semnalate de către însuși Michel Balard. Astfel, în actul nr. 13 apare *ad sagium Peyre* în loc de *ad pondus eiusdem loci Chili*, iar în actul nr. 38 în loc de *ad pondus eiusdem loci Peyre* apare *ad pondus eiusdem loci Chili*.

În acte există și neglijențe de grafie, cum ar fi de pildă, Scorza și Scorcia. Tangareth și Taniarech, Caloiane și Chiloiane, Constantinopol și Constantinopoli, Tuscia și Tiscia etc. Ele au fost semnalate de savantul francez chiar în introducerea volumului (p. 15).

Interesant de subliniat că, într-un caz, Antonio di Ponzò se folosește și de numele Vicina atunci când se referă la brațul Chilia (Licostomo). Aceasta o face în actul nr. 19. Faptul nu-i de mirare dacă se are în vedere că în portulanele și hărțile italiote Dunărea se mai numea și Vicina, ceea ce înseamnă că oricare dintre brațele ei putea să se numească, de asemenea, Vicina. O dovadă în acest sens ni-l oferă portulanul lui B. Motzo, cel mai vechi portulan, pînă în prezent, cuprinzînd date referitoare la gurile Dunării. În acest document se scrie textual: „Le dicto Grosseto e la prima foce de Vicina...Lo dicto Sam (sic) Georgi edde la bocca de la foce de Vicina...Dize che queste IIII città de Vecina ce millara sopra lo dicte flume...”².

² Bachio Motzo, in *Annali della facoltà di lettere e filosofia della Università di Cagliari*, 8, 1947, p. 131.

Revenind la actul nr. 19 vom atrage luarea aminte că Michel Balard confundă, în rezumatul care precede prezentarea conținutului actului, localitatea Vicina cu fluviul Vicina (în cazul de față, brațul Licostomo). Aceași greșeală este comisă de savantul francez și în rezumatul actelor nr. 16 și 89.

Michel Balard mai socoate că dintr-unul din documente (nr. 97) rezultă că „le célèbre comptoire de Vicina, encore en activité en 1360” (p. 21) se găsește în amonte de Kilia, iar în articolul mai înainte citat *Notes sur les ports du Bas Danube au XIVe siècle* (p. 6) înclină să creadă că acesta se afla chiar la Isaccea.

M. Balard are dreptate când susține că Vicina se afla în amonte de Chilia, dar nu și atunci când plasează acest oraș la Isaccea. Isaccea se mai numea și Oblucița (*Isaccea sive Oblucița*) deci nu putea să aibă și un al treilea nume așa cum pe bună dreptate sublinia Al. Kuzev³.

În temeiul datelor arheologice expuse de noi⁴ și a celor cuprinse în portulanul lui B. Motzo⁵ se poate afirma fără teama de a greși că Vicina se găsea la Păcuiul lui Soare.

În sfîrșit, mai este de subliniat faptul că în actele instrumentate de Antonio di Ponzò apare localitatea Moncastro (actul nr. 41, 50) numită și Asperum Castrum (actul nr. 41), ca și localitatea Nicopoli (actul nr. 51). În acest din urmă caz să fie oare vorba de Nicopol de pe Dunăre? Greu de dat un răspuns.

Nu incupe indoiială că acest tom (de altminteri ca și acela editat de Geo Pistarino) va provoca un nou imbold în cercetarea istoriei comerțului pontic în veacul al XIV-lea. Mai mult, documentele publicate deschid un larg evantai al problemelor de geografie istorică din această parte a Europei, probleme deja marcate de către editorul actelor — Michel Balard.

Instrumentul de lucru oferit cercetătorilor de savantul francez este cit se poate de eficace. Notele din subsolul paginilor vin să completeze imaginea documentelor. Comentariul de la începutul cărții îl introduce pe cititor în problemele cele mai importante care se degajă din cuprinsul actelor.

Cartea este precedată de o binevenită prefață a Helenci Ahrweiler. Unele scăpări din indexul de la finele volumului nu-i scad cu nimic meritul.

Petre Diaconu

³ Al. Kuzev, *Études Balaniques*, 3, Sofia, 1977, p. 121.

⁴ Petre Diaconu, *Byzantina*, 8, 1976, p. 409—448.

⁵ Vezi nota 2.